

קבלת עדות בשטרות

הרב זלמן נחמיה גולדברג שליט"א

(בתוספת הערותיהם והארותיהם של הרב דורון אלון והרב אריה כץ)

א. פתיחה

על הפסוק בספר דברים (י"ט, ט"ו):

על פי שני עדים או על פי שלשה עדים יקום דבר.

אומר הספרי (דברים קפח אות ט"ו): "לא על פי כתבם".

נחלקו הראשונים בהבנת הספרי:

רש"י בפירושו לתורה (על הפסוק הנ"ל)¹ כותב: "ולא שיכתבו עדותם באגרת וישלחו לבית דין", כלומר שעל עדים להעיד את עדותם בעל פה, ואילו עדות בכתב פסולה.

לעומתו, דעת רבינו תם (תוספות יבמות דף ל"א: ד"ה "דחזו") שעדים יכולים לשלוח עדות בכתב לבית דין, והמיעוט של "מפיהם ולא מפי כתבם" נאמר רק לגבי מי שאינו יכול להעיד אפילו בפיו, כגון אילם, וכמו שמבואר בגיטין דף ע"א., שבמקרה כזה לא תועיל עדותו גם בכתב, והוא הדין בכל עד שאינו זוכר עדותו, שאז לא יועיל כתב ידו².

לפירוש רש"י קשה איך ניתן להסתמך על שטר, הרי העדות שבו היא עדות בכתב? ויש לומר ששטר הינו יוצא דופן, כמו שנאמר בספר ירמיהו על מכירת שדות (ל"ב, מ"ד): "וכתוב בספר וחתום", ואם כן במקרה שנכתב שטר ניתן להסתמך עליו בתור עדות, אחרת לא היה לירמיהו צורך לשמור את השטר "למען יעמדו ימים רבים" (שם, שם, י"ב).

ואמנם גם לרבינו תם יש הבדל בין שטר לעדות בכתב, כיוון ש: "עדים החתומים על השטר - נעשה כמי שנחקרה עדותם בב"ד!" (כתובות דף י"ח:), זאת אומרת שנחשב כאילו העידו בשעת חתימתן על השטר, ולא רק בשעה שהוא מגיע לבית הדין.

ויש לבאר מהי הסיבה שבעטיה חתימת עדים על שטר שונה מעדות רגילה בכתב.

ב. הסבר ראשון: שטר נעשה מדעת המתחייב.

התוספות בכתובות (דף כ: ד"ה הראשון)³ מביאים באחד ההסברים, שההבדל בין עדות בכתב שפסולה לשיטת רש"י, לבין עדות בשטר הכשרה, הוא שעל מנת ששטר יקבל את תוקפו, הוא צריך להיכתב על דעתו של מי שהשטר מחייב אותו:

דלא חשיב שטר אלא כשעשוי מדעת שניהם מדעת הלוח שהוא חייב אז חשיב שטר, אבל הכא שכותב עדותו שלא מדעת הלוח לא חשיב שטרא.

על הסבר זה מקשה "חידושי הרי"מ" (חושן משפט סימן כ"ח ס"ק כ" ד"ה "ודעת הרי"מ") איך אנו מאמינים לשטר, הרי אם השטר לא נכתב מדעת המתחייב הוא פסול מטעם "מפי כתבם", ואז אין אנחנו מאמינים למה שכתוב בו, והרי אנו יודעים שהשטר נכתב מדעת המתחייב רק מכח מה שכתוב בשטר עצמו, ויתכן שגם זה שקר?

על כך עונה הרי"מ שהפסול של עדות בכתב אינו נובע מחשש שקר, אלא מחמת גזירת הכתוב לפסול עדות שבשטר, ולכן אנו מאמינים להם שהשטר נעשה מדעת המתחייב, וממילא הוא כשר.

¹ וכן כתבו בשמו התוספות בכתובות דף כ: בד"ה הראשון, ביבמות דף ל"א: ד"ה "דחזו" ועוד.

² וכמו ששמע מהגמרא בכתובות דף כ. וביבמות דף ל"א., וכן כתבו התוספות בכתובות (כ: ד"ה הראשון) בשיטת רבנו תם, אלא שלא הזכירו במפורש שאלו דבריו, וכן מפורש ב"נתיבות המשפט" סימן ל"ט ס"ק ו'.

³ וכן כתבו בבבא בתרא דף ל"ט: ד"ה "מחאה".

"חידושי הרי"מ" משווה את הדברים לחילוק המופיע בגמרא במסכת בבא בתרא (דף קנ"ט). בין קרוב לגזלן⁴. מי שחתם על שטר ונעשה גזלן שפסול לעדות, אף על פי שהתאריך הרשום על השטר הוא לפני שנעשה גזלן, אנו חוששים שחתם על השטר לאחר שנעשה גזלן, וזייף גם את התאריך. לכן יש צורך בעדים שמעידים שראו את חתימתו קודם שנעשה גזלן. לעומת זאת, כאשר מדובר במי שנעשה קרוב לאחר התאריך המופיע על השטר, אנו מאמינים שחתם על השטר בתאריך הנקוב בו שאז היה כשר, ומכשירים את השטר גם ללא עדות חיצונית.

הגמרא שם אומרת שהסיבה להבדל בין גזלן לקרוב היא שגזלן חשוד לשקר, ולכן איננו מאמינים לו כלל. לעומת זאת, קרוב אינו פסול לעדות משום חשש משקר, אלא שיש גזירת הכתוב לא לקבל את עדותו. אך זה רק במקרה שאם נאמין לו הוא יהיה קרוב, אך במקרה של השטר הנ"ל, אם נאמין לו, יצא שהוא נכתב לפני שהתורה פסלה אותו, שהרי עוד לא היה קרוב, ובזה התורה לא גזרה לפסול קרוב. ממילא הוא הדין בשטר, בו הצורך שיעשה מדעת המתחייב אינו משום חשש משקר, אלא גזירת הכתוב.

ג. הסבר שני: שטר נעשה "מפי כתבו" ולא "מפי כתבם".

"בעל המאור" במסכת יבמות (דף ט. מדפי הרי"ף) כותב דברים מעט שונים:

ולי נראה דפירוק הנכון כן: מפי כתבם הוא שפסולה עדותן, אבל מפי כתבו לא, וכל שטרי הלוואה ומקח וממכר, הלווה והמוכר הוא שמצווה את העדים ואמר כתבו וחתמו, וכן בגיטי נשים, ואין זה 'מפי כתבם' אלא 'מפי כתבו', ואם אי אתה אומר כן עקרת מה שכתוב בקבלה: 'וכתוב בספר וחתום והעד עדים'... אבל היכא דכתבי מנפשייהו בשטר שצריך לומר כתבו ולא אמר להם כתבו, ודאי 'מפי כתבם' הוא...

לכאורה זהו אותו הסבר שראינו לעיל, שהשטר צריך להיכתב מדעת המתחייב, וכך מביא "קצות החושן" בסימן כ"ח (סי"ו) את שני ההסברים הללו בתור הסבר אחד. אמנם בסימן קמ"ו (סי"ג) הוא מביא שקיים הבדל בין שני ההסברים ביחס לשטרות של מחאה ומודעה.

אדם שטוען שקנה קרקע מחברו צריך להראות בתור הוכחה שטר על קניית השדה. אמנם במקרה שהוא כבר החזיק בקרקע במשך ג' שנים, הוא נאמן לטעון שקנה אותה. כל זה במקרה שהבעלים הקודם לא מחה בתוך אותם ג' שנים בפני שני עדים על כך שהמחזיק נמצא בשדהו שלא כדין.

כמו כן, אדם שחברו הכריח אותו למכור לו משהו, אם הוא משלם כסף על המכירה היא חלה, למרות שנעשתה באונס. אמנם המוכר יכול למסור מודעה בפני שני עדים קודם המכירה, על כך שהוא מוכר שלא מרצונו החופשי, ובמקרה כזה המכירה תבטל.

הגמרא במסכת בבא בתרא (דף ל"ט: – מ.) אומרת שעדים שנמסרה בפניהם מחאה או מודעה יכולים לכתוב על כך שטר. על כך מקשים התוספות (דף ל"ט: ד"ה "מחאה"):

ואם תאמר: ומה מועיל הכתיבה, והא לא חשיב שטר אם לא נעשה מדעת מי שהוא חובתו, כגון שטר מכר מדעת מוכר, ושטר מתנה מדעת נותן, ושטר מלוה מדעת לווה? ועדות נמי לא חשיב, דמפיהם ולא מפי כתבם ופירוש"י בפ"י החומש שלא יכתבו עדותן באיגרת וישלחו לב"ד?

התוספות מקשים איך יתכן לכתוב שטר על המחאה או המודעה, הרי עדות רגילה פסולה בכתב, וכדי ליצור שטר (שבו כשרה העדות בכתב) יש צורך שהשטר יכתב מדעת המתחייב, והרי מחאה מחייבת את המחזיק, וכן מודעה את הקונה, והם אינם מודעים כלל למחאה ולמודעה?

עונים על כך התוספות:

וי"ל דתקנת חכמים היא שיהא חשוב עדות כדי לבטל החזקה בעדות כל דהו... וגם במודעה תקנת חכמים היא להציל הנאנס.

⁴ ונפסק להלכה ב"שולחן ערוך" סימן מ"ו סעיפים ל"ד – ל"ה.

זאת אומרת שלפי התוספות באמת מהתורה לא ניתן לכתוב שטר על מחאה או מודעה, אך חכמים תקנו זאת על מנת לסייע בידי המערער או המוחה ולהציל עשוק מיד עושקו.

בניגוד לתוספות, ל"נימוקי יוסף" (שם דף כו. מדפי הרי"ף) שיטה אחרת, וזה לשונו:

כתבו האחרונים ז"ל דצריך לכתוב בלשון שליחות - פלוני העדנו על עצמו לכתוב עליו שמיחה, אבל כתבו שמענו מפלוני שמיחה, כהאי גוונא לאו עדות הוא ומפיהם ולא מפי כתבם אמר רחמנא (יבמות דף לא:), ואף על גב דבעלמא בכל שטר בעינן צוואת מקנה דומיא דספר מקנה, היינו בדבר שבינו לחבירו, אבל במחאה ומודעה אין הדבר תלוי אלא בו, די שיכתבו בלשון שליחות וכדכתיבנא.

כוונתו של ה"נימוקי יוסף" היא שמכיוון שהמערער ציווה לעדים לחתום בשליחותו, והם כתבו את השטר בלשון של שליחות ולא בלשון של עדות, הרי שיש כאן שטר ואין זה "מפי כתבם". מבאר "קצות החושן" (שם) שהוא סובר כ"בעל המאור", האומר ש"מפי כתבו" נחשב לשטר, אף על פי שהוא לא נכתב מדעת המתחייב, ואם כן רואים שאין זה אותו נימוק.

אמנם הרמ"א חילק בין מחאה למודעה, שבסימן קמ"ו (סעיף ה') לגבי שטר מחאה הוא פסק כ"נימוקי יוסף", שיש צורך בכתיבת לשון שליחות ולא בכתיבת לשון עדות. לעומת זאת, בסימן ר"ה (סעיף א') בו מדובר על שטר מודעה, לא כתב הרמ"א שיש צורך לכתוב את השטר בלשון שליחות, ולכאורה יש כאן סתירה בין הפסקים.

מסביר "קצות החושן" (סימן ר"ה ס"ק א') שבמחאה, המוחה נחשב לבעלים על הדבר, שהרי מדובר בשדה שלפי טענתו היא שלו, ולכן צריך שליחות כדברי ה"נימוקי יוסף", על מנת שיהיה "מפי כתבו" ולא "מפי כתבם". לעומת זאת, מודעה ניתן למסור דווקא לפני המכירה שאז הוא עדיין הבעלים, אך אם עד לאחר המכירה לא נכתב השטר, הרי שהמוכר כבר אינו הבעלים ושוב אין כאן "מפי כתבו", לכן נזקקים לתקנה של התוספות, וממילא אין צורך בשליחות, כיוון שהיא לא תעזור.

באופן דומה ניתן לישב את קושייתו של ה"חתם סופר" (שו"ת ח"ג סי' קי"ג) איך ניתן לכתוב גט, הרי הוא לא נכתב מדעת האישה שהיא המתחייבת?

ה"חתם סופר" מתרץ שהיות ואישה משעבדת עצמה לבעלה בשעת הקידושין, בכלל השעבוד נכלל שהבעל יכול לגרש אותה בעל כורחה, ואם כן היא נתרצתה בכך בשעת הקידושין. אלא שהחתם סופר מוסיף שלפי זה אחרי "חרם דרבינו גרשום" שהאישה לא משעבדת להתגרש בעל כורחה, אם יכתבו את הגט שלא מדעתה, הוא יהיה פסול, וזהו דוחק גדול, מכיוון שמעשים שבכל יום שלא חוששים לכתוב את הגט מדעת האישה⁵.

לכן נראה לתרץ באופן אחר, ולשם כך יש להבין את מהות הקידושין: הבעל לא יכול להפקיע את השעבוד שיש לו על אשתו, שנאמר (שמות כ"א, י'): "שארה כסותה ועונתה לא יגרע"⁶, אך לא מצוין בשום מקום בתורה שהאישה משעבדת לבעל, ואף על פי כן, מבואר בגמרא (כתובות דף ע.ו.) שהיא אינה יכולה להפקיע שעבוד זה, כגון לאסור את מעשה ידיה על בעלה. ונראה שאין צורך במקור לכך, מכיוון שמהות הקידושין היא שהאישה משעבדת לבעלה. ממילא, כאשר הבעל נותן לה גט הוא מחזיר את השעבוד הזה בחזרה לאישה, דבר שפשוט שבאפשרותו לעשות, שהרי הוא מחזיר לה את זכויותיה, ואמנם גם חיוביו כלפיה פוקעים, אולם הדבר קורה ממילא. מכיוון שכך, הבעל נחשב למתחייב בגט, שהרי הוא חוב שלו, ורק כתוצאה נלווית לכך יש גם חוב לאישה.

הדבר דומה למי שמוכר בית, וכתוצאה מזה עובר החיוב של תשלום הארנונה על הבית מהמוכר לקונה, שבודאי המוכר הוא שיוגדר כמתחייב ולא הקונה, מכיוון שהמעשה העיקרי הוא מכירת הבית, והחיוב על תשלום הארנונה הוא רק תוצאה נלווית של המכירה.

תירוץ זה על קושיית ה"חתם סופר" נצרך רק אליבא דהתוספות, שיש צורך שהשטר יכתב מדעת המתחייב, אך לפי "בעל המאור" אין כאן כלל קושיא, מכיוון שהבעל הוא הבעלים של השטר, ואין צורך שיהיה המתחייב, שכן יש כאן "מפי כתבו". (וכפי שראינו לעיל בלשונו של "בעל המאור", הוא אומר את הדברים הללו באופן מפורש לגבי גט).

ד. דעת הרי"ף: שטר נמצא בידי הבעל דבר ולא בידי העדים.

⁵ עיין באמרי משה סימן י"ח שמנסה ליישב את דברי החתם סופר.

⁶ ראה נדרים דף ט"ו:

לרי"ף במסכת יבמות (דף ט'ו.) שיטה שונה:

ומסתברא לן כי אמרינן רחמנא אמר מפיהם ולא מפי כתבם דלא הויא לה עדות שבכתב עדות, הני מילי היכא דאיתיה לשטרא תותי ידי סהדי, דכמה דלא נפקא לה סהדותא מתותי ידיהון דסהדי כמה דלא קא מסהדי בה עד השתא דמיא, דהא אי בעו כבשי לה לשטרא ולא מסהדי... אבל שטרא דנפיק מתותי ידי דבעל דין, לא אמרינן ביה מפיהם ולא מפי כתבם הוא, דהא מעידנא דחתימי בשטרא ויהבי ליה למריה לא יכלי למחדר בהו, והווי להו כמי שנחקרה עדותן בבית דין.

הגדרתו של הרי"ף לשטר היא שהוא נמצא בידי הבעל דבר, אך מה שנמצא תחת יד העדים אינו שטר, ושייך בו "מפיהם ולא מפי כתבם".

הרמב"ן בספרו "מלחמות ה'" ו"בעל המאור" (שם על הרי"ף) מתווכחים בדעתו, כאשר לדעת "בעל המאור" התכוון הרי"ף כפשוטו, שהשאלה אם הכתיבה נחשבת לשטר וכשרה, או שהיא עדות בכתב ופסולה, תלויה בשאלה אצל מי השטר נמצא. לעומת זאת דעת הרמב"ן בכוונת הרי"ף היא שהדברים תלויים בשאלה מה המטרה שלשמה נכתב השטר, כלומר מי אמור להחזיק בו, ולא במציאות בפועל.

בפסקותיו של ה"שולחן ערוך" יש לכאורה סתירה בהכרעה למה התכוון הרי"ף:

בסימן ס"א (סעיף ב') פסק ה"שולחן ערוך":

טופס השטר שביד הסופר שחתומים עליו עדים ולא הועתק השטר, אין דין שטר לאותו טופס.

זאת אומרת שלטופס השטר, ממנו העתיקו לשטר הסופי, אין דין של שטר, ומסביר הרמ"א (שם) את הטעם לפסיקה זו: "דכל שלא חתמו בו העדים כדי למסרו לבעליו, רק לזכרון דברים בעלמא, לא מקרי שטר". אומר הש"ך, (שם ס"ק ב')⁷ שהטעם לכך הוא שיש בטופס פסול של "מפי כתבם". פסיקה זו היא על פי הסבר הרמב"ן ברי"ף, שהדברים תלויים בשאלת מטרת הכתיבה.

לעומת זאת, בס' מ"ו (סעיף ל"ה) מביא ה"שולחן ערוך" בקשר לדין שטר שחתומים בו קרובים לפני שנהיו קרובים שהוא כשר:

ויש מי שאומר דהיינו דוקא כשהשטר יוצא מתחת יד אחר, אבל אם יוצא מתחת יד העדים, לא.

ה"שולחן ערוך" מביא כאן את דעת הרי"ף, אך לפי הבנתו של "בעל המאור", שהדברים תלויים בשאלה אצל מי נמצא השטר בפועל, ואם הוא אצל העדים, גם אם נכתב על מנת לתת אותו למלווה, עדיין יש כאן פסול של "מפי כתבם"⁸.

ה. שיטת רבינו תם.

כפי שכתבנו לעיל, דעת ר"ת היא שניתן לשלוח עדות שבשטר, ורק אילם פסול מכיוון שאינו יכול להעיד בפיו. אך גם לשיטתו של ר"ת העדים צריכים לזכור העדות בשעה ששולחים הכתב, אחרת הם לא ראויים להגיד, וכן הם צריכים להיות בחיים בשעה שהכתב מגיע לבית דין. וכן יכולים לחזור בהם כל עוד בית הדין לא קרא את העדות. על כרחך צריך לומר לר"ת ששטר נחשב לעדות מסוג אחר, כיוון שאנו מתייחסים אליו כאילו העידו העדים כבר בשעת חתימתם עליו.

בהגדרת שטר מביאים התוספות (כתובות דף כ: ד"ה הראשון) הסבר, ששטר נעשה מדעת המתחייב⁹, והסבר נוסף שחתומים עליו שני עדים, אך בסופו של דבר מסיקים התוספות, שהגדרת שטר היא שונה:

ועוד אומר ר"י דלא בעינן דעת שניהם, והכא היה יכול להביא שטרו אם היה כתוב כתיקון שטרות, אבל הכא מיירי שאינו כתוב כסדר השטר אלא זכרון דברים בעלמא.

זאת אומרת, שהגדרת שטר היא שהוא כתוב כתיקון שטרות.

⁷ וכן כתב הגר"א שם בס"ק ד'.

⁸ ועייין בש"ך שם (ס"ק י"ח) שהקשה על ה"שולחן ערוך" מכך שהרמב"ן (ועוד ראשונים) הסבירו את הרי"ף אחרת, ונשאר בצ"ע.

⁹ אותו ראינו לעיל.

אומרים על כך ה"דרכי משה" (סימן כ"ח אות ח') והש"ך (סי' ל"ט ס"ק ט') שהסברו זה של ר"י הוא על פי שיטת ר"ת. על דברים אלו חולק ה"תומים" (סימן ל"ט ס"ק ח'), וטוען שאין סברא לומר שהסבר זה שייך דווקא לשיטת ר"ת ולא לשיטת רש"י.

על כך אומר ר' עקיבא איגר בגליון השו"ע (על השו"ך שם) שלדעת רש"י, שעדות בכתב היא עדות פסולה, הגדרת שטר משנה שני דברים:

א. אין בשטר פסול של "מפי כתבם".

ב. בשטר קיים הכלל של: "עדים החתומים על השטר - נעשה כמי שנחקרה עדותן בב"ד!" (כתובות דף י"ח ע"ב)

לעומת זאת, לפי ר"ת אין צורך להגדרת שטר כדי להכשיר עדות פסולה, שהרי לשיטתו כל עדות בכתב כשרה, אלא בשטר יש רק את החידוש של "נחקרה", כלומר שהוא יחשב כאילו בשעת חתימתו על השטר העידו כבר העדים בבית הדין.

על פי זה מובנים דברי ה"דרכי משה" והש"ך, משום ששטר שנעשה כתיקון שטרות, שייך שיחשב כ"נחקרה", ונראה שזה משום שבתיקון שטרות יש נוסח של הגדת עדות, ואז שייך לומר שכבר העידו בשעת החתימה. לעומת זאת, אין סברא שנוסח שטר יכשיר עדות פסולה, שהרי גם אם יש כאן הגדת עדות, התורה לא התירה הגדה בכתב.

ממשיך ר' עקיבא איגר ומקשה על תירוצו, שגם לר"ת שטר נצרך להכשיר עדות פסולה, שהרי עדים שהעידו בפני בי"ד בלילה עדותם פסולה¹⁰, ואילו חתימת שטר בלילה כשרה¹¹?

ונראה לתרץ, שדווקא הבית דין הוא זה שפסול בלילה, אך אין פסול מצד העדות עצמה בלילה. ראיה לכך ניתן להביא, מסתירה לכאורה בין שני מקומות בתוספות. התוספות (סנהדרין דף י"ט. ד"ה "ינאי המלך") כותבים, שיש צורך בעמידת בעלי הדין בשעת מתן העדות, מכיוון שהיא נחשבת לגמר דין שאז צריך לעמוד (שבועות דף ל' :). לעומת זאת, על דברי הגמרא (סנהדרין דף ל"ד :) שתחילת דין צריכה להיות ביום, כותבים התוספות (שם ד"ה "יום"), שקבלת עדות נחשבת לתחילת דין לעניין זה¹².

ויש לישב, שביחס לכלל הדין עדות העדים נחשבת לתחילת דין, שהרי היא נעשית בתחילת הדין, אך מצד העדים עצמם, עדותם היא גמר הדין, שהרי הם אינם נצרכים להמשך הדין. רואים מכך שהפסול בהגדה בלילה הוא פסול של בית הדין (שהרי דווקא כלפיו העדות נחשבת התחלת דין), ואילו ביחס לעדים אין פסול בלילה (שהרי מבחינתם זה גמר דין שכשר בלילה). לכן בשטר, שחתימת העדים נעשתה שלא בבית דין, אנו מתייחסים אליה כאל גמר דין שכשר בלילה.

על פי דברי ר' עקיבא איגר ניתן לישב קושיא על התוספות בכבא בתרא (דף מ'. ד"ה הראשון), שם לאחר הבאת שיטתו של ר"ת, הם מוסיפים ומקשים:

והא דאמרין בפ"ב דכתובות (דף כ.): "כותב אדם עדותו על השטר ומעיד עליה אחר כמה שנים והוא שזוכר מעצמו, אבל אין זוכר מעצמו לא?"

ולכאורה הקושיא אינה מובנת, הרי כשאנו זוכר אין כאן עדות, מכיוון שאינו ראוי להגדה בפיו כרגע, הוא כמו אילם (וכמו שאומר "נתיבות המשפט" (סימן כ"ח ס"ק ו') שכאשר העדים אינם זוכרים את עדותם, ר"ת יודה שלא מועילה שליחת איגרת לבית דין, מכיוון שאינם ראויים להגדה)?

ונראה שקושיית התוספות נובעת מכך שהגמרא אמרה במפורש את המילה שטר, ולא רק שניתן להעיד מפי הכתב, ואם כן מדובר לכאורה בשטר כתיקון שטרות, בו שעת חתימת השטר נחשבת לשעת מתן העדות.

לכאורה קושיא זו צריכה להיות קשה על כל השיטות, שהרי לכולי עלמא¹³ כאשר יש שטר אין צורך בזכירת העדות?

¹⁰ ראה "שולחן ערוך" סימן כ"ח סעיף ל"ד.

¹¹ ראה משנה גיטין דף י"ז. הנוקטת דבר פשוט אפשרות של חתימת שטרות בלילה.

¹² כמו שמבואר בגמרא שם.

¹³ למעט דעת הרמב"ם שתבאר לקמן, ונראה שמכאן למד את דינו ששטר לא מועיל כשאנו זוכר את עדותו.

אך לשיטות האחרות אין קושי, מכיוון שהגמרא מדברת על כך שהעד בעצמו כתב את השטר, וזה לא נעשה מדעת המתחייב¹⁴. ממילא, גם אם העד התכוון לעשות שטר, אין זה שטר כשר ויש צורך בהגדה בעל פה, המבוססת על זכירת העדות. השאלה קשה רק לר"ת, שלפיו הגדרת שטר תלויה בנוסח תיקון שטרות, וממילא ברגע שכתב "שטר", ניתן להביאו לבית דין אף כשאינו זוכר את העדות.

ו. שיטת הרמב"ם.

לרמב"ם (הלי' עדות פ"ג הלי' די) יש לכאורה שיטה שונה מדוע עדות בשטרות כשרה, אף על פי שהיא עדות שבכתב:

דין תורה שאין מקבלין עדות לא בדיני ממונות ולא בדיני נפשות אלא מפי העדים, שנאמר: "על פי שנים עדים", מפיהם ולא מכתב ידן, אבל מדברי סופרים שחזתין דיני ממונות בעדות שבשטר אף על פי שאין העדים קיימים, כדי שלא תנעול דלת בפני לוויין.

משמעות דבריו היא שמדין תורה, אין כלל מושג של שטרות, שהרי מדובר בעדות בכתב שהתורה פסלה, ורק חכמים תקנו, על מנת שאנשים יסכימו להלוות כסף, שניתן יהיה להסתמך על עדות שבשטר.

הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות (שורש ב) הבין כך את דבריו של הרמב"ם, ומתוך כך הקשה עליו מספר קושיות, ביניהן איך גט כשר מהתורה לרמב"ם על סמך עדי חתימה, הרי שטר הוא רק מדרבנן? ועוד קשה, שהכתוב בירמיהו אומר בפירושו¹⁵: "כתוב בספר וחתום"?

ואמנם יש רוצים לומר שירמיהו זה דברי קבלה, שתוקפם רק מדרבנן, אך הרמב"ן (שם) מביא, שהגמרא בגיטין (דף ל"ו). קוראת ללימוד מהפסוק הזה דאורייתא?

בחידושי ר' חיים הלוי (על הרמב"ם כאן) מתרץ¹⁶, שגם הרמב"ם מודה ששטרות יוצאים מן הכלל וכשרים מדאורייתא, אך דווקא שטרות שיש להם כוח לבצע פעולה, כגון שטר קניין הגורם להעברת בעלות, או גט המגרש את האישה, אבל לשטר ראייה אין כוח של שטר, מכיוון שהוא לא נועד ליצור דבר חדש, אלא רק לתאר מעשה שהיה¹⁷.

ה"נודע ביהודה" (מהדו"ק אבן העזר סימן ל"ג)¹⁸ טוען, שהרמב"ם סובר כרבינו תם, שניתן לשלוח עדות בכתב לבית דין. ההוכחה שמביא לכך ה"נודע ביהודה" היא מפסיקה של הרמב"ם בשטר שחתום עליו עד אחד¹⁹.

¹⁴ לדעת התוספות, ולדעת "בעל המאור" אין כאן "מפי כתבו", וכן לפי הרי"ף הוא נכתב לצורך העד ונמצא בידי העד.

¹⁵ כפי שראינו לעיל.

¹⁶ ראה "תומים" סימן כ"ח ס"ק ט"ז ו"נתיבות המשפט" סימן כ"ח ס"ק ו' שמחלקים גם כן באופן דומה, אך דבריהם אינם זהים לגמרי לדבריו של ר' חיים הלוי.

¹⁷ ואמנם ללא השטר אין שעבוד נכסים, והיה מקום לומר שהשטר יוצר את השעבוד, והוא אינו משמש לראייה בלבד, אך התוספות בגיטין (דף כ': ד"ה "וכותב") אומר במפורש שלא השטר יוצר את השעבוד, אלא הקול שיוצא כתוצאה ממצאיות השטר הוא שגורם את השעבוד, ולכן יש חילוק מהותי בין שטר הלוואה לגט. אמנם לדעת "קצות החושן" (סימן ס"ו ס"ק כ') אפילו מדאורייתא (שיש כבר שעבוד נכסים ללא השטר) השטר יוצר שעבוד נוסף, ולכן הוא נחשב לשטר קניין, עיין שם שבכך הוא מסביר איך ניתן למכור שטר הלוואה למאן דאמר שהמכירה היא דאורייתא, הרי בשטרי מכירה פסק ה"שולחן ערוך" (סימן ס"ו סעיף י"ד) שניתן למכור רק שטר קניין על המכירה ולא שטר ראייה. לפי דעתו זו של קצות החושן, לא שייך תירוצו של ר' חיים הלוי [ועיין ב"נתיבות המשפט" שם ס"ק כ"ג שחולק על הקצות].

¹⁸ וכן כתב ב"חידושי הרי"מ" סימן כ"ח ס"ק כ' ד"ה "ולכך" [וכן כתב במסקנתו ב"תומים" סימן כ"ח ס"ק ט"ז].

¹⁹ עיין ב"נודע ביהודה" שם, שמביא עוד ראייה מדברי הרמב"ם בהל' עדות (פ"ט הלי' י"א) המביא את הפסול של חרש, שהוא פסול עד שיגיד בפיו, ומוסיף את המילים "או שיהיה ראוי להעיד בפיו", ומשמע שזה כמו רבינו תם, שמי שיכול להעיד בפיו, יכול גם להעיד בכתב, אך הטור בסיומן ל"ה (אות י"ב) שציטט את הרמב"ם, השמיט את המילים הנ"ל, והסכימו הבית יוסף (סימן כ"ח אות ט"ו) ו"דרכי משה" (על הטור הנ"ל) שגירסת הטור היא הנכונה בדברי הרמב"ם, אלא שברוב כתבי היד הנוסח ברמב"ם הוא כפי שמופיע לפנינו, וישנם אף דפוסים ישנים של הטור בהם מופיעות המילים הנ"ל.

עד אחד שבא ומעיד על מישהו שחטף חפץ מחבירו, על הנתבע להישבע שבועת התורה להכחיש את העד. במקרה שטוען הנתבע שחטף חפץ ששייך לו, הרי שמצד אחד הוא אינו מכחיש את העד (שהרי מודה שחטף), ומצד שני טענת חטפתי את שלי אינה טענה טובה, ויכול להיות נאמן עליה רק במיגו שלא חטף (כיוון שאם היו באים שני עדים שחטף היה צריך להחזיר, אף אם טוען שחטף את שלו), אך כדי להיות נאמן בטענה זו עליו להישבע שלא חטף, שבועה שאינו יכול להישבע. במקרה זה נפסק הדין²⁰, שמכיוון שהוא אינו יכול להישבע, עליו לשלם.

דין דומה פסק הרמב"ם (הלי' הלוואה פי"ד הלי' י) לגבי שטר שחתום עליו עד אחד:

הוציא עליו שטר חוב בעד אחד ולוה טען פרעתי, הרי זה מחוייב שבועה ואיני יכול לישבע ומשלם.

סברת הרמב"ם היא, שהיות ובשטר בשני עדים אינו נאמן לטעון פרעתי, ורק כשיכול לטעון שלא לוה (כגון שלא קיימו את חתימת ידי העדים והוא טוען שהשטר מזויף) נאמן לומר שפרע, הרי שבמקרה ויש על השטר עד אחד הוא אינו נאמן לטעון פרעתי, שכן העד מחייב אותו להישבע שלא לוה, והוא אינו מכחיש את העד, אלא טוען טענה אחרת שאינו נאמן עליה מצד עצמה. על כן גם כאן דינו כבמקרה הקודם.

אלא שדין זה של "מחוייב שבועה שאינו יכול להישבע משלם", נאמר רק בשבועה דאורייתא²¹, ומכאן ראייה שהתוקף של שטרות גם לדעת הרמב"ם הוא מדאורייתא, ורק הדין המיוחד של שטר, שהוא "כמי שנחקרה" הוא דין דרבנן.

אמנם ר' יצחק אלחנן (יבאר יצחק" סימן נ"א אות א' ענף א') דוחה את ההוכחה הנ"ל, מכיוון שגם אם נגיד שנאמנות העד היא מדרבנן, השבועה שהיא מחייב היא שבועה דאורייתא, כיוון שברגע שתקנו שעד אחד יהיה נאמן, ממילא השבועה היא שבועה דאורייתא²².

על פי דברי ה"נודע ביהודה" ניתן להבין פסיקה נוספת של הרמב"ם בעניין הצורך בזכירת העדות. וכך הם דברי הרמב"ם בהל' עדות (פי"ח הלי' א', ד') 23:

מי שחתם על השטר, ובא להעיד על כתב ידו בבית דין, והכיר כתב ידו שזהו בודאי, אבל אינו זוכר העדות כלל, ולא ימצא בלבו זכרון כלל שזה לוח מזה לעולם, הרי זה אסור להעיד על כתב ידו שהוא זה בבית דין. שאין אדם מעיד על כתב ידו שהוא זה אלא על הממון שבשטר הוא מעיד שזה חייב לזה, וכתב ידו הוא כדי להזכירו הדבר, אבל אם לא נזכר לא יעיד...

הואיל והדבר כן שטר שיצא לבית דין ובאו עדים ואמרו כתב ידינו הוא זה אבל מעולם לא ידענו עדות זו ואין אנו זוכרים שזה לוח מזה או מכר לו, לא נתקיים השטר והרי הן כחרשים עד שיזכרו עדותן..."

ולפי מה שנתבאר לעיל הדברים מובנים, שניתן לשלוח עדות בכתב מהתורה, וחכמים תקנו בשטרות "כמי שנחקרה", אך הם תיקנו זאת רק כשהעדים אינם לפנינו, וכשהם לפנינו לא תיקנו שיהיה "כמי שנחקרה", (שהרי אין צורך בכך) ולכן צריכים לזכור. בזה מדוקדק הלשון "הרי הם כחרשים"²⁴, שיש כאן דין זהה ל"דין אילם" שאינו ראוי להגדה, ופסול לר"ת מכוח "מפיהם ולא מפי כתבם", וכך אומר "נתיבות המשפט" (סימן ל"ט ס"ק ו') שאם הוא שכח הרי הוא כמו אילם, ובלשון התורה גם מי שאינו מדבר נקרא חרש.

²⁰ ראה גמרא בבא בתרא דף ל"ג: ושבועות דף ל"ב: וכן דף מ"ז. וכן פסק ה"שולחן ערוך" בסימן ע"ה סעיף י"ג.

²¹ ראה תוספות כתובות דף י"ח ע"ב ד"ה "ולודי" וב"מ דף ג ע"ב ד"ה "ולודי", וכן פסק ה"שולחן ערוך" בסימן ע"ה סעיף י"ד, ועיין ב"נודע ביהודה" שם שמוכיח שכן דעת הרמב"ם. אמנם ראה תוספות כתובות דף פ"ד ע"ב ד"ה "מיגו" וקצות החושן סימן צ"ב ס"ק י' הסוברים שיש גם שבועות דרבנן עליהן חל דין זה.

²² ראה קצות החושן סימן פ"ז ס"ק ל"ב שאומר גם כן דברים דומים, אך הוא מדבר על כך שבממון שחייב לשלם מדרבנן ישנו חיוב של שבועה דאורייתא, ואילו בנידון דידן מדובר על כך שהראייה טובה רק מדרבנן.

²³ והובאה דעתו בשולחן ערוך סימן מ"ו סעיף י'.

²⁴ יש להעיר שבחלק מהגירסאות (כגון בהשגות הראב"ד ובחלק מכתבי היד) מופיע ברמב"ם "והרי הוא כחרס" ומדובר על השטר ולא על העדים, וממילא אין ראייה מהלשון.

לעומת זאת, אם נפרש את שיטת הרמב"ם, שיש שתי תקנות: האחת על עצם השטר שמועילה עדות בכתב, והשניה שיש "כמי שנחקרה", קשה מדוע את התקנה הראשונה תקנו תמיד, ואילו את התקנה השנייה תקנו רק במקרה שהעדים אינם לפנינו.

קצת ראייה לדברי ה"נודע ביהודה" ניתן להביא מכך שהרמב"ם (שהובא לעיל) האומר שדין שטר הוא מדברי סופרים, מוסיף את המילים: "אף על פי שאין העדים קיימים", ולכאורה לרמב"ם הוא הדין גם כשלא מתו, ולכן יש לומר, שדווקא כשמתו העדים השטר כשר רק מדרבנן, ורק כשמתו עשו תקנה, אך כשאינם זוכרים לא עשו תקנה²⁵.

ז. סיכום

על דברי הפסוק: "על פי שנים עדים יקום דבר" דרשו חז"ל: "מפיהם – ולא מפי כתבם". ונחלקו הראשונים בהסברת הדרשה:

1. לשיטת רש"י עדות בכתב אינה נחשבת לעדות כשרה, ואינה מתקבלת בבית דין.
 2. לשיטת רבינו תם ניתן לשלוח עדות בכתב לבית דין, אך בתנאי שכאשר העדות תיקרא בפני בית דין יהיו העדים עצמם ראויים להעיד, כלומר לא אילמים, בחיים וזוכרים עדותם.
- יוצא מן הכלל הוא שטר, שלא זו בלבד שהוא כשר לכל הדעות, אלא גם קיים בו הכלל: "עדים החתומים על השטר, נעשה כמי שנחקרה עדותן בבית דין", כלומר שעת העדות נחשבת שעת החתימה, ולא השעה שבה נקרא השטר על ידי בית הדין.
- נאמרו מספר שיטות בהגדרת השטר:

1. על פי אחד ההסברים בתוספות, שטר מוגדר כאשר הוא נעשה מדעת מי שנתחייב בשטר.
 2. לדעת "בעל המאור" וה"נימוקי יוסף" שטר מוגדר כאשר הוא נעשה בציוויו של בעל השטר, אף אם הוא אינו המתחייב בשטר.
- נפקא מינא בין השיטות הללו בשטרי מחאה ומודעה שבהם בעל השטר אינו המתחייב בו, והמתחייב אינו יודע כלל שנעשו. לדעת התוספות שטרות אלו הם תקנת חכמים, אך ל"בעל המאור" וה"נימוקי יוסף" הם כשרים מדינא, אלא שצריך להקפיד שיכתבו על ידי העדים בנוסח של שליחות מפי בעל השטר.
3. לדעת הרי"ף שטר נמצא בידי הבעל דבר, לעומת עדות בכתב (שהיא פסולה) הנמצאת תחת ידי העדים. לפי "בעל המאור" מתפרשים הדברים כפשוטם, שהדבר תלוי אצל מי השטר נמצא בפועל, אך לדעת הרמב"ן ב"מלחמות" הכוונה היא לשם איזו מטרה נכתב השטר – האם לצורך הבעל דבר או לצורך העדים, ואין זה משנה היכן הוא נמצא בפועל.
 4. לדעת רבנו תם, שטר מוגדר על פי ניסוחו כתיקון השטרות. רבינו תם הולך בכך לשיטתו ששטר לא נועד להכשיר עדות בכתב, אלא אך ורק לגרום שיחשב כאילו העדות נעשתה בשעת החתימה. ממילא הניסוח הוא זה שגורם לנו לומר שהעידו בשעת החתימה.

לפי כל השיטות הללו שטרות כשרים מדאורייתא.

5. יוצאת דופן היא שיטתו של הרמב"ם, שהיות ועדות מפי הכתב פסולה מהתורה, הרי שכל כשרותם של שטרות נובעת מדרבנן בלבד, ואף שטר אינו מועיל כשאין העדים זוכרים את מה שכתוב בו. ונחלקו הדעות בכוונתו:
 - א. הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות הבין את שיטתו של הרמב"ם כפשוטה, ומתוך כך הקשה עליה ודחאה.
 - ב. ר' חיים הלוי בחידושו של הרמב"ם כתב שגם הרמב"ם מודה ששטרי קניין כשרים מדאורייתא, ואף הראייה שבהם כשרה. תקנתם של חכמים נאמרה אך ורק על שטרות שכל עניינם הוא לראייה בלבד.
 - ג. לדעת ה"נודע ביהודה", ה"תומים" ו"חידושי הרי"מ" מודה הרמב"ם שעצם כשרותו של השטר היא מדאורייתא, ותקנתם של חכמים היא רק לעניין שעדות בשטר תחשב כמי שנחקרה בבית דין כבר בשעת החתימה. תקנה זו נתקנה רק במקרה שהעדים אינם לפנינו, אך כאשר הם לפנינו לא נצרכה תקנה זו, ולכן צריכים העדים לזכור את עדותם.

²⁵ עיין בנתיבות סי' מ"ו ס"ק ט' שמסביר באופן דומה את שיטת הש"ך, אף על פי שלפי דבריו אין זו שיטת הרמב"ם.